

Nastanak frazema putem semantičkih figura

IRENA STEVOVIĆ

*Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet – Nikšić, Ul. Danila Bojovića bb,
ME – 81400 Nikšić, irena.braj@gmail.com*

SCN X/2 [2017], 67–84

V prispevku so s semantičnega vidika predstavljeni frazemi črnogorskega jezika; raziskani so procesi njihovega nastanka, in sicer procesi semantične narave. Izpostavljena so vprašanja, vezana na frazeme, katerih osnovna oblika je nefrazemska sintagma, ki je s pomočjo semantičnih figur prenesena v frazemsko. Z analizo frazemov v ožjem smislu skušamo osvetliti semantične značilnosti frazemov oz. vloge semantičnih frazemov v procesu nastanka teh jezikovnih enot.

In this paper, we present idioms in the Montenegrin language from the aspect of semantics, and investigate the processes of their creation, i. e. processes of semantic nature. We highlight questions concerning those idioms whose basic form is a non-idiomatic syntagm that is transposed into the realm of the idiomatic by means of semantic figures. By analysing the idioms in a narrower sense, we try to contribute to the illumination of semantic characteristics of idioms, i. e. the role of semantic figures in the process of creation of these linguistic units.

Ključne besede: frazeologija, frazem, frazeološka enota, semantična frazeologizacija, tropi, semantične figure v ožjem smislu

Key words: phraseology, idiom, phraseological unit, semantic phraseologisation, tropes, semantic figures in a narrow sense.

Uvod

Proučavanje načina nastanka frazema, tj. procesa njihovog nastanka, nužno zahtijeva kratak teorijski osvrt na frazeologiju kao lingvističku disciplinu, odnosno na temeljne odlike osnovne jedinice frazeološkog sistema¹. U skladu s

¹ Budući da terminologija osnovne jedinice frazeološkog sistema nije opšteusvojena, te da je u naučnoj literaturi prisutan veliki broj termina posredstvom kojih se ona označava, u ovom radu ćemo se, prilikom označavanja osnovne jedinice frazeologije, ravnopravno služiti terminima »frazem« i »frazeološka jedinica«.

tim, ističemo da je frazeologija lingvistička disciplina čija je suština određena onim segmentom leksikona koji se odnosi na jednu podvrstu leksičkih jedinica od više riječi i da se definiše kao nauka o frazeološkim jedinicama, tj. kao lingvistička disciplina koja se bavi proučavanjem frazeoloških kombinacija leksičkih jedinica, njihovim izdvajanjem, određivanjem mjesta tih jedinica u leksikonu, njihovom klasifikacijom, praćenjem porijekla frazema, proučavanjem njihovog današnjeg upotrebno i psihološkog statusa (Šipka 1998: 110).

Kao ustaljene veze riječi čije značenje ne proizilazi iz prostog zbira značenja njihovih komponenata, frazemi predstavljaju višočlane leksičke jedinice koje donose novo, jedinstveno značenje. To su »sekundarni jezikovni znaci, sastavljeni iz drugih pomenonosnih jezikovnih znakova« (Kržišnik 2006: 259). Sagledavajući ih kao ustaljene vezane skupove riječi koje su se, usljed gubitka svoje semantičke samostalnosti, na sekundarnom planu združile i formirale novu, semantički jedinstvenu cjelinu (Petrović 1989: 33), o frazemima možemo govoriti kao o jezičkim jedinicama čiji sastavni elementi gube svoje pojedinačno značenje za račun globalnog značenja. Frazemi se u govoru pojavljuju kao gotova, ustaljena veza riječi i predstavljaju jezičke jedinice koje se sastoje od najmanje dvije lekseme, imajući pritom cjelovito, jedinstveno značenje, stabilan leksički sastav, stabilnu strukturu i funkciju jednog rečeničnog konstituenta. Kao važna obilježja frazema, ističu se i konotativnost, ekspresivnost, slikovitost, emocionalnost, te i stilska obilježenost. Obilježje ekspresivnosti se u literaturi smatra kategorijalnim obilježjem ovih jezičkih jedinica i uzima se kao mjerilo za razlikovanje frazeoloških jedinica od drugih jedinica ustaljene strukture i leksičkog sastava (Mršević Radović 1987: 17). U skladu s tim, naglašavamo da je pojam i termin »frazem« (»frazeeološka jedinica«) u ovom radu korišćen u užem smislu, pa je istraživačka pažnja usmjerena na gotove, ustaljene veze riječi, koje se, pored cjelovitog, jedinstvenog značenja, strukturne stabilnosti i ustaljenosti leksičkog sastava, odlikuju i ekspresivnošću i slikovitošću.

Naučnoistraživački korpus ovog rada je ekscerpiran iz *Frazeeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Josipa Matešića, a analiza je sprovedena na uzorku sačinjenom od 400 frazema koji se odlikuju velikim stepenom zastupljenosti u crnogorskom jeziku.

1 Semantički aspekt proučavanja frazema

U okviru semantičkog aspekta proučavanja frazema moguće je izdvojiti unutrašnji i spoljašnji pristup analizi, pri čemu unutrašnji aspekt proučavanja podrazumijeva istraživanje i opisivanje izvora frazema, njihove motivacije, načina njihovog nastanka, procesa frazeologizacije, stepena njihove desemantizacije, a spoljašnji aspekt pretpostavlja posvećivanje istraživačke pažnje frazema sinonimiji, antonimiji i homonimiji, dakle, spoljašnjim semantičkim odnosima koje ove jezičke jedinice međusobno uspostavljaju.

Baveći se unutrašnjim aspektom proučavanja semantičkih karakteristika frazema, koji obuhvata skretanje istraživačke pažnje na procese njihovog

nastanka, prije svega ističemo da se frazemi javljaju kao rezultat primarne frazeologizacije, koja se opisuje kao »tvorba frazeologemov iz nefrazeološke podstavne (»bazne«) oblike, tj. besedne zveze« (Kržišnik 1990: 59). Pod primarnom frazeologizacijom se smatraju procesi u okviru kojih od nefrazeoloških jedinica nastaju frazeološke, tj. oni procesi putem kojih se slobodna veza riječi od njenog denotativnog značenja vodi ka obrazovanju novog, jedinstvenog značenja. Primarna frazeologizacija se manifestuje posredstvom dva osnovna procesa, od kojih je jedan semantičke, a drugi sintaksičke prirode, pri čemu procesi semantičke frazeologizacije podrazumijevaju procese transponovanja značenja, dok su procesi sintaksičke frazeologizacije transformacioni procesi (Mršević Radović 1987: 32).

Semantička frazeologizacija predstavlja proces primarne frazeologizacije koji, kao osnovni oblik, podrazumijeva nefrazeološku sintagmu semantički transponovanu slikovitim putem u frazeološko značenje i to najčešće posredstvom metafore, metonimije, sinegdohe i poređenja (Mršević Radović 1987: 33). Karin Marc Bratina, takođe, ističe da frazemi nastaju »s pomoćjo kognitivnih mehanizmov kot so metafore, metonimije in drugi načini upodabljanja, zato gre tudi pri teh jezikovnih enotah za povezavo dobeseidnega pomena s prenesenim« (Marc Bratina 2004: 35).

1.1 Semantička frazeologizacija – procesi transponovanja značenja

Frazeološke jedinice nastale semantičkom frazeologizacijom, kao osnovi oblik imaju nefrazeološku sintagmu koja se transponuje u frazeološku putem stilskih i semantičkih figura. Budući da se kod semantičkih figura osnovna devijacija ostvaruje na semantičkom planu i da primarno dovodi do promjene značenja (Katnić Bakaršić 1999: 110), akcenat našeg istraživanja je stavljen na frazeološke jedinice koje za osnovni oblik imaju nefrazeološku sintagmu transponovanu u frazeološku posredstvom semantičkih figura, dakle, putem tropa (metafore, metonimije, sinegdohe, perifrize, hiperbole, eufemizma, ironije) i putem semantičkih figura u užem smislu (antiteze, oksimorona, poređenja).

1.1.1 Semantička transpozicija putem tropa

1.1.1.1 Semantička transpozicija putem metafore

Predstavljajući semantičku figuru koja nastaje zamjenom jednog pojma drugim na osnovu njihove sličnosti, koja podrazumijeva upotrebu »jednog označitelja umjesto drugoga na principu odabira (paradigmatskog), a na osnovu neke sličnosti sa drugim označenim« (Katnić Bakaršić 1999: 113), metafora se javlja kao jedno od najčešće korišćenih stilskih sredstava.

Metafora je semantička figura kojoj su posvećene brojne analize i tumačenja. Definiše se kao trop koji je nastao zamjenom jednog pojma drugim na osnovu

njihove zajedničke, odnosno slične osobine (Mršević Radović 1987: 35), tj. kao trop kojim se »po načelu sličnosti prenose pojmovi i nazivi iz jednog područja života i svijeta u druga područja« (Solar 2005: 75). U metafori se veza zasnovana na sličnosti odnosi samo na neki segment koji označitelj i označeno imaju, pa može podrazumijevati sličnost po obliku, funkciji, položaju, boji, sastavu itd. Metafora se tumači i kao skraćeno poređenje, tj. kao poređenje koje ne sadrži poredbenu riječ i predmet poređenja, već samo sadrži »poredbeni korelat s kojim se poredi« (Katnić Bakaršić 2001: 321). Dakle, metafora predstavlja semantičku figuru koja se definiše kao skraćeno poređenje, odnosno kao upotreba jednog označitelja umjesto drugoga na temelju neke sličnosti (Katnić Bakaršić 1999: 113). Metaforom se prenosi značenje jedne riječi na neki drugi pojam, pa metaforična upotreba riječi podrazumijeva prenesenu upotrebu riječi, dok se metaforični smisao razumije iz konteksta.

Ističući se obilježjima konotativnosti, ekspresivnosti i slikovitosti, koja predstavljaju i obilježja brojnih frazema, sasvim je očekivano da metafora predstavlja osnovu na kojoj se odvija semantička frazeologizacija (Šiljak Jasković 2003: 91). Budući da su frazeološke jedinice obično zasnovane na upotrebi metafore, metaforizacija predstavlja osnovni put posredstvom kojeg one nastaju. Doprinoseći izražajnijem i upečatljivijem kazivanju, metafora je neophodno ekspresivno sredstvo kojim se pošiljalac poruke služi, pa se otuda i metaforični frazemi odlikuju velikom ekspresivnošću, izrazitom brojnošću i zastupljenošću u crnogorskom jeziku. Njihovi brojni primjeri svjedoče i o tome da su oni najčešće vezani za čovjekovu prirodnu sredinu, za pojave iz svakodnevnog života, za čovjekove svakodnevne aktivnosti, za njegov profesionalni život.

Tabela 1: *Metaforični frazemi vezani za čovjekovu prirodnu sredinu*

Frazemi iz životinjskog svijeta	Frazemi iz biljnog i neorganskog svijeta
uvući rogove	naći se u nebranom grožđu
dići rogove	pustiti korijene
mahati repom	hvatati korijena
dići rep	pustiti žile
izvući rep	ne cvjetaju <i>kome</i> ruže
ni repom ne mrdnuti	tvrd orah
dobiti krila	prazna slama
mačiji kašalj	prazna tikva
knjiški moljac	naduvana tikva
stara kokoška	puče tikva
crna ovca	suva grana
šugava ovca	doći do zelene grane
ptica silica	list na vjetru
stari lisac	luk i voda
krupna (velika) riba	mrtva voda
sitna (mala) riba	dim na vjetru
krava muzara	mrtvo more

Frazemi iz životinjskog svijeta	Frazemi iz biljnog i neorganskog svijeta
sinja kukavica	probni kamen
pojeo vuk magarca	kamen leži <i>kome</i> na srcu
otegnuti papke	skinuti kamen sa srca
pokazati kandže	živjeti u vazduhu (zraku)

Tabela 2: *Metaforični frazemi vezani za pojave iz svakodnevnog života, za čovjekove svakodnevne aktivnosti i metaforični frazemi vezani za čovjekov profesionalni život*

Metaforični frazemi vezani za pojave iz svakodnevnog života, za čovjekove svakodnevne aktivnosti	Metaforični frazemi vezani za čovjekov profesionalni život
strpati sve u jedan lonac	uploviti u mirne vode
biti svakom loncu poklopac	lomiti koplja
zaviriti u tuđi lonac	ukrstiti koplja
zapržiti <i>kome</i> čorbu	uzeti <i>kome</i> mjeru
biti svakoj čorbi mirodija (zaprška)	krojiti <i>kome</i> gaće
pokupiti kajmak (skorup)	krojiti <i>kome</i> kapu
biti (nalaziti se) u <gadnom> sosu	tvrditi pazar
hladiti kašu	izravnati račune
zakuvati (zamutiti) <i>kome</i> kašu	čist račun
umijesiti <i>kome</i> kolač	staviti melem na ranu
dobiti veći kolač	loviti u mutnoj vodi
umijesiti <i>kome</i> pogaču	prva violina
mijesiti gurabiju	ispasti iz uloge
plivati u masti	napraviti <i>kome</i> scenu
jesti velikom (zlatnom) kašikom	držati konce u svojim rukama
biti <i>čija</i> metla <i lopata>	povlačiti konce
laka roba	pomrsiti <i>kome</i> konce
okrenuti ploču	odskočna daska
iznositi prljavi veš	nizak udarac
poderana vreća	zeleno svijetlo

1.1.1.2 Semantička transpozicija putem metonimije

Iako metonimija prema nekim mišljenjima predstavlja samo podvrstu metafore, drugi teoretičari je smatraju samostalnom figurom (Solar 2005: 77). Kao i metafora, i metonimija podrazumijeva upotrebu riječi u prenesenom značenju, ali dok se kod metafore prenošenje značenja vrši po sličnosti, kod metonimije se vrši prema različitim stvarnim odnosima. Dakle, kod metonimije se umjesto jednog pojma upotrebljava drugi pojam koji je u stvarnoj vezi s izvornim pojmom, što će reći da je metonimija sažetiji oblik prenosa značenja od metafore, a »osim toga predstavlja takav oblik prenošenja u kojem novo značenje gotovo sasvim istiskuje prvotno« (Solar 2005: 78). U metonimiji dva smisla ne egzistiraju na konceptualnoj sličnosti, već na bliskosti, oni »podržavaju odnos ili asocijaciju po bliskosti, egzistencijalni odnos s uobičajenom referencijom

određene riječi« (Vajs 2000: 132). Sličnost između metafore i metonimije ogleda se u tome što i metafora i metonimija podrazumijevaju prenos imena s jednog pojma na drugi, a u osnovi metafore, kao i u osnovi metonimije, leži neka logička veza. Međutim, razlika između ova dva troja temelji se u prirodi te veze, jer logička veza na kojoj se zasniva metafora jeste sličnost, a logička veza na kojoj je zasnovana metonimija jeste stvarna bliskost. Osim toga, izvorni i ciljni pojam koji učestvuju u metonimijskim prenosima pripadaju istom dijelu stvarnosti, u neposrednom su kontaktu, dok to nije slučaj kod izvornog i ciljnog pojma kod metaforičnih prenosa. Dakle, kod metonimijskog prenošenja značenja, veza između dva pojma je stvorena na temelju stvarne bliskosti, na temelju logičke zavisnosti, logičke povezanosti, pa se metonimija može definisati kao semantička figura kod koje se prenos značenja odvija po susjednosti, a ta susjednost može biti »prostorna, vremenska, odnos sadržina – ono u čemu se sadržina nalazi ili uzročno-posljedična« (Katnić Bakaršić 2001: 325).

Odnoseći se na semantičku figuru koja nastaje zamjenjivanjem jednog pojma drugim na osnovu konkretne logičke veze među njima, ili na osnovu neke veze koja je konvencionalno prihvaćena kao logička, podrazumijevajući, dakle, zamjenu pojmova koja se odvija po bliskosti, po susjednosti, metonimija predstavlja semantičku figuru koja je motivisala veliki broj frazema u crnogorskom jeziku. Predstavljajući frazeme koji se odlikuju značajnom brojnošću i velikom zastupljenošću u crnogorskom jeziku, metonimijski frazemi su u njemu najčešće tematski vezani za čovjeka i za njegov svakodnevni život. Među njima je prisutan izuzetno veliki broj onih koji podrazumijevaju nefrazemsku sintagmu koja opisuje gest, pa naglašavamo da je riječ o izrazito slikovitim frazemima, u kojima nefrazemska sintagma imenuje motornu aktivnost, dok njen metonimizirani oblik označava psihičku reakciju koju prati pomenuta aktivnost.

Tabela 3: *Metonimijski frazemi vezani za čovjeka – frazemi s nefrazemskom sintagmom koja opisuje gest*

objesiti brk (brkove)	stisnuti zube
gladiti brk (brkove)	zaplitati jezikom
gladiti bradu	izbečiti (iskolačiti) oči
govoriti (mrljati) <sebi> u bradu	prevrtati (kolutati) očima
iskriviti vrat	nabrati (skupiti) obrve
sagnuti (saviti) vrat	objesiti (spustiti) nos
tući se po glavi	dići <visoko (do neba)> nos
dići glavu	podsjekoše (odsjekoše, oduzeše) se <i>kome</i> noge
objesiti (oboriti) glavu	saviti (sagnuti) kičmu
uhvatiti se za glavu	okrenuti <i>kome</i> leđa
mućnuti glavom	slegnuti ramenima
češati se po glavi	pogledati preko ramena
mahnuti glavom	dočekati <i>koga/što</i> raširenih ruku
uvući glavu <u ramena>	odmahnuti rukama
klimati glavom	lomiti (kršiti) ruke
poviti (pognuti) glavu	trljati ruke

čupati sebi kosu <s glave>	sjedjeti (gledati) skrštenih ruku
ide <i>kome</i> voda na usta	ruku na srce
ne otvoriti usta	zasukati rukave
ne sklopiti usta	motati (vrtjeti) palac oko palca
dići čelo	lomiti (kršiti) prste
uzdignutog čela	pokazivati pesnicu
smijati (cerekati) se <i>kome</i> u lice	polizati prste
grlo se <i>kome</i> steže	gristi nokte
škrgutati (škripati) zubima	biti (busati) se u prsa (grudi)

Tabela 4: Metonimijski frazem i vezani za čovjeka i za njegov svakodnevni život

pasti u postelju	dići sidro
dići se iz postelje	baciti sidro
pokupiti prnje	staviti <i>što</i> na vagu
prati <i>kome</i> gaće	biti pod ključem
napuniti gaće	uživati u lovorikama
dobiti aplauze	dizati ton
ići pod nož	povisiti ton
dobiti <i>što</i> na tanjiru	spustiti ton
očistiti tanjir	dati gas

1.1.1.3 Semantička transpozicija putem sinegdoh

Pored metafore i metonimije, semantička frazeologizacija se može temeljiti i na sinegdohi, semantičkoj figuri koja se definiše kao prenos imena s jednog pojma na drugi na temelju logičke veze dio – cjelina (Dragičević 2007: 175). Ona se u literaturi shvata ili kao podvrsta metonimije ili kao samostalan trop, a označava semantičku figuru koja funkcionira »na brisanju konteksta, na zamjeni cjeline dijelom, upotrebom jednine umjesto množine, množine umjesto jednine« (Katnić Bakaršić 2001: 326). Sinegdoha se može posmatrati kao podvrsta metonimije koja je izvedena na liniji kvantiteta, jer kada se riječ koja označava dio upotrijebi za označavanje cjeline ili obratno, zamjena pojmova je izvršena prema odnosu više i manje, a isti je slučaj i kada se upotrijebi jednina umjesto množine, odnosno množina umjesto jednine.

Naučnici koji posmatraju sinegdohu kao samostalan trop, ističu da svako detaljnije bavljenje sinegdohom dovodi do zaključka da ovu figuru treba tako i posmatrati, dakle, kao »zaseban proces u odnosu na metonimiju« (Dragičević 2007: 175), te skreću pažnju na postojanje dva osnovna tipa sinegdoh: dio – cjelina i cjelina – dio, odnosno na postojanje njihovih podtipova. Otuda, R. Dragičević, pozivajući se na modele realizacije dva osnovna tipa sinegdoh M. Kovačevića, naglašava da se prvi tip sinegdoh realizuje kroz modele tipa: 1) dio tijela čovjeka ili životinje – čovjek ili životinja; 2) dio predmeta ili objekta – predmet ili objekat u cjelosti; 3) naziv namirnice, pića ili novca – hrana, piće ili novac uopšte; 4) jednina – množina; 5) singularni naziv životinje ili

biljke – porodica ili vrsta date životinje ili biljke (Dragičević 2007: 175), dok se drugi tip sinegdoha ostvaruje kroz podtipove: 1) naziv životinje – dio te životinje; 2) naziv rastinja – cvijet ili plod tog rastinja; 3) naziv opšteg pojma – posebni pojam; 4) ime grupe lica – pojedinac iz te grupe; 5) jednina – množina (Dragičević 2007: 177).

Budući da sinegdoha predstavlja semantičku figuru koja podrazumijeva prenos imena s jednog pojma na drugi na osnovu logičke veze dio – cjelina ili cjelina – dio, u crnogorskom jeziku se ova stilaska figura u procesima frazeologizacije obično kombinuje s nekim drugim stilaskim sredstvom. Najčešće sa javlja u kombinaciji sa metaforom i metonimijom, tj. kao sinegdološka zamjena jedne komponente drugom, dok se značenjska transpozicija druge frazemske komponente odvija putem metafore, metonimije i sl.

Tabela 5: Frazemi zasnovani na sinegdohi

otimati <i>kome</i> zalogaj iz usta	ostaviti <i>koga</i> bez hljeba
neće faliti <i>kome</i> <ni> dlaka s glave	uzeti <i>kome</i> hljeb
ne mrdnuti ni <malim> prstom	ići za hljebom
potucati se po tuđim pragovima	bistra (mudra) glava
biti <i>čija</i> krv <i meso>	prazna (šuplja) glava
ići od ruke do ruke	mrtva glava
ići za suknjom	ženska glava
držati se suknje	muška glava
stare kosti	tuđa kost
iznijeti čitave kosti	bolesni (usijani) mozgovi
izvući čitavu kožu	dati <i>kome</i> ruku
gasi se <i>čije</i> ognjište	čuvati leđa
imati svoje ognjište	nema žive duše
domaće ognjište	krov nad glavom
gaće i košulje	pod svojim krovom
na svom pragu	pod <i>čijim</i> krovom

1.1.1.4 Semantička transpozicija putem perifraze

Podrazumijevajući višočlani opis, konstrukciju kojom se iz stilskih pobuda vrši zamjena proste ili manje složene jezičke jedinice kojom se označava određeni pojam, perifraza predstavlja semantičku figuru koja se ogleda u opisnom, širem označavanju nekog pojma koje ima za cilj da istakne važna svojstva tog pojma. Pod perifrazom se podrazumijeva upotreba većeg broja riječi prilikom opisivanja nečega što bi se moglo iskazati i putem jedne, odnosno nekoliko riječi (Kovačević 1991: 95). To je zamjena jedne riječi sintagmom ili izrazom istog referencijalnog značenja, a različitog smisla (Katnić Bakaršić 1999: 113).

Iako je podudarnost između perifraze i frazema moguće utvrditi na osnovu brojnih elemenata (kao što su npr.: polileksemnost, poklapanje na strukturnom planu, ekspresivnost, stilogenost, semantička transpozicija koja uključuje trope),

sve perifraze nijesu istovremeno i frazemi (Šiljak Jasenković 2003: 102). Ono što neku perifrastičnu strukturu čini frazemskom jeste zahtjev da ona u tom slučaju mora biti ili slikovita sintagma, ili se u suprotnom mora kombinovati s nekim drugim tvorbenim sredstvom u okviru procesa primarne frazeologizacije (Mršević Radović 1987: 44). Dok se u perifraze mogu uvrstiti oni frazemi u kojima svaki od konstituenata gubi svoje značenje za račun novog, jedinstvenog značenja, u perifraze se ne mogu svrstati one frazeološke jedinice u kojima je neki pojedinačni element nosilac primarne frazeologizacije, budući da one »ne ispunjavaju nužni strukturni uslov – nisu konstrukcije« (Kovačević 1991: 107).

Polazeći od činjenice da se i u perifrazi i u frazemu kao značajno obilježje ističe slikovitost, te da je ovo obilježje udvojeno u frazemskoj perifrazi, onda je sasvim jasno da frazemske perifraze predstavljaju najekspresivnije frazeološke jedinice u crnogorskom jeziku. Osim toga, važno je istaći da je proces nastanka perifrastičnih frazema obilježen i paralelnim učešćem metafore, metonimije ili sinegdohe.

Tabela 6: *Frazemi zasnovani na perifrazi*

dok <i>kome</i> srce <u grudima> bije	<ni> koliko je crno ispod nokta
dok <i>koga</i> sunce grije	dati i crno ispod nokta
nositi <i>koga</i> u srcu	ne dati ni bogu tamjana
živjeti u <i>čijem</i> srcu	od kako je svijeta i vijeka
ne sklopiti oka	skloniti <i>koga</i> sa svijeta
dirnuti <i>koga</i> u dušu	do posljednjeg daha
dijeliti se s dušom	paziti <i>koga/što</i> kao kap vode na dlanu
rastati se s dušom	stati na ludi kamen
ispustiti dušu	osjećati se kao kod <svoje> kuće
biti pod <crnom> zemljom	gdje je bog rekao laku noć
lebdjeti između života i smrti	misli da je svu mudrost <ovog> svijeta popio
rastati se sa životom	baciti obraz pod noge
nestaje <i>kome</i> mrak s očiju	to <ni> pas s maslom ne bi pojeo
pao je <i>kome</i> mrak na oči	čuvati zmiju u njedrima
snivati ledeni san	<ni> mrava ne bi zgazio
utonuti u san	i kamen bi proplakao
briznuti (grnuti) u plač	staviti katanac na usta
progledati <i>kome</i> kroz prste	ne biti pri zdravoj pameti

1.1.1.5 Semantička transpozicija putem hiperbole

Osim prethodno istaknutih semantičkih figura koje se javljaju kao elementi frazeologizacionog procesa, možemo govoriti i o procesu semantičke frazeologizacije koji je realizovan posredstvom hiperbole, tj. tropa koji predstavlja figuru

preuveličavanja u cilju isticanja određenog emocionalnog stava prema nekim realijama (Solar 2005: 85). Ova semantička figura podrazumijeva preuveličavanje osobine predmeta ili intenziteta neke radnje u težnji ka jačem emotivnom djelovanju, te predstavlja trop koji se ogleda u kvantitativnom pretjerivanju.

Budući da hiperbola doprinosi izražajnosti jezičkog izraza, da je njena afektivnost uslovljena pojačavanjem izraza, dakle upotrebom mnogo jače oznake i značenja riječi od realnog, te da se njen cilj ogleda u težnji ka jačoj impresiji recipijenta, frazemi u crnogorskom jeziku zasnovani na hiperboli, predstavljaju veoma ekspresivne jezičke jedinice. Semantička frazeologizacija putem hiperbole se odvija i paralelno sa poređenjem, jer se u frazemima zasnovanim na hiperboli u nekim slučajevima uočava i numerički konstituent, odnosno kvantitativni pridjev:

Tabela 7: Frazemi zasnovani na hiperboli

biti manji od makova zrna	prevrnuti nebo i zemlju
pun kao šipak	čuti kako trava raste
imati <i>čega</i> kao blata	skidati <i>kome</i> zvijezde s neba
imati sto (trista) muka	znati što je i car večerao
otvoriti sto očiju	drhtati nad svakim dinarom
imati i ptičjeg mlijeka	vidjeti (prebrojati) sve zvijezde na nebu
roditi mečku	ležati na parama
moći <i>koga</i> za pojas zadjenuti	razbiti se u hiljadu (sto) komadića
crven kao rak	nebo se otvorilo
crven kao paprika	pucati (umirati) od smijeha
tvrd kao kamen	jednom u sto godina
prilijepio se <i>kome</i> želudac za leđa	parati nebo nose
sastavilo se nebo i zemlja	okrenuo se <i>kome</i> svijet oko glave
more je <i>kome</i> do koljena	usta od uva do uva

1.1.1.6 Semantička transpozicija putem eufemizma

Dok se s aspekta stilističara smatraju podvrstom metonimije, a s aspekta leksikologa sinonimima (Dešić 1987: 161), eufemizmi predstavljaju riječi ili izraze čija je funkcija da na blaži način iskažu neku tabu riječ ili neki u izvjesnom društvenom kontekstu neprihvatljiv izraz. Naime, eufemizmi podrazumijevaju upotrebu riječi ili izraza kojima se na blaži način iskazuju pojave i pojmovi »koji se smatraju suviše delikatnim (smrt, bolest, neke tjelesne funkcije, sfera seksualnosti i slično), odnosno ono što se u datoj kulturi smara tabuom« (Katnić Bakaršić 2001: 237). Dakle, eufemizmi se upotrebljavaju u cilju izbjegavanja određenih izraza, odnosno različitih emocionalnih efekata (Solar 2005: 79).

Eufemizmi se u crnogorskom jeziku najčešće ostvaruju posredstvom perifraze, što ukazuje na činjenicu da se pojam, koji se smatra delikatnim, izražava opisno, dakle, da se neprikladne, odnosno neprihvatljive riječi i izrazi nastoje iskazati na blaži način upravo opisnim izražavanjem. Eufemističkim perifrabama pripadaju samo eufemizmi sa sintagmatskom ili rečeničnom konstrukcijom »dok eufemizmi izraženi jednom leksemom nisu perifraze nego samo eufemizmi« (Kovačević 1991: 103).

Eufemističke perifraze dobijaju značajna obilježja, pa i status frazeoloških jedinica i to posredstvom njihovog usvajanja u opštoj upotrebi, te i putem emotivnog naboja prisutnog u okviru govornikovog ličnog stava prema vanjezičkoj realiji koju nastoji da zamijeni opisno i često veoma ekspresivno (Šiljak Jasenković 2003: 106). Osim ostvarivanja putem perifraze, eufemistički frazemi prisutni u crnogorskom jeziku su obilježeni i procesima semantičkih transpozicija koji se odvijaju putem metafore, metonimije, sinegdohe i ironije, a među njima je moguće praviti distinkciju između onih kojima se označava pojam smrti, zatim onih kojima se ublažavaju nepoželjna stanja, negativne osobine i negativna ponašanja ljudi, te i onih kojima se označavaju seksualne aktivnosti, tjelesne funkcije i bolesti.

Tabela 8: *Eufemistički frazemi*

poslati <i>koga</i> na onaj svijet	sići s pameti (uma)
otići na onaj svijet	pomutila se <i>kome</i> pamet
otići bogu na istinu	ne biti pri <zdravoj (čistoj)> pameti
otići pod <crnu>zemlju	udaljiti se od istine
sklopiti oči	zagledati čaši u dno
rastaviti <i>koga</i> s dušom	sin ljubavi
rastati se sa životom	javna žena
oprostiti se od života	biti u blagoslovljenom (drugom) stanju
preseliti se u vječnost	ona stvar
spavati vječnim snom	one stvari
otići na vječni počinak	raditi one stvari
vječna kuća	vršiti nuždu
misлити na ono najgore	ići napolje
ono najgore	ići poradi sebe
onaj gore	pustiti vodu
izgubiti pamet	pustiti vjetar

1.1.1.7 Semantička transpozicija putem ironije

Ironija predstavlja semantičku figuru koja riječima daje suprotan smisao od onoga koji one posjeduju u svom primarnom značenju, a pomenuta suprotnost

značenja proizilazi iz kontrastne situacije u okviru koje se određena riječ namjerno dovodi u nesklad s kontekstom.

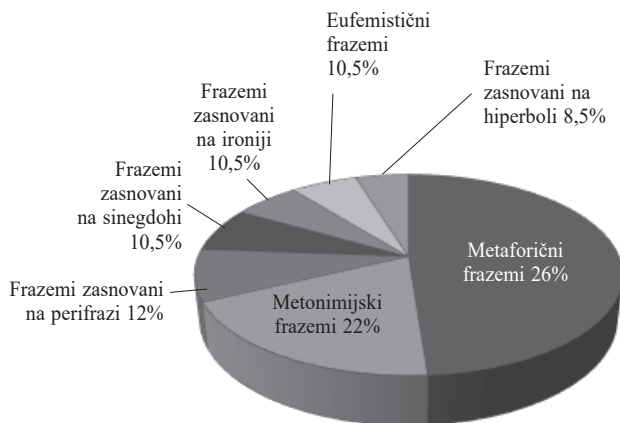
Predstavljajući semantičku figuru koju karakteriše forma suprotna sadržaju iskaza i značenje koje se izvodi pomoću konteksta, neverbalnih sredstava ili intonacije (Katnić Bakaršić 1999: 113), ironija se u frazemima prisutnim u crnogorskom jeziku često pojavljuje paralelno sa drugim tropima ili semantičkim figurama u užem smislu, tj. pojavljuje se paralelno sa metaforom, metonimijskom, eufemizmom, perifrazom, poređenjem, antitezom ili oksimoronom. Takvi frazemi se odlikuju slikovitim povezivanjem neobičnih, neočekivanih i često nemogućih pojava u realnom svijetu. Obilježeni su pojačavanjem intenziteta, odnosno doživljaja neželjene pojave, slikovito ističu stav govornog lica prema istoj i odlikuju se izrazitim prisustvom subjektivnosti. Vrijednost kojom se realizuje govornikov stav u ovim frazemima, ogleda se u negativnom emotivnom naboju prema referentu, u pejorativnom, zlonamjernom, potcjenjivačkom emotivnom naboju, s izrazom neodobravanja, nepoštovanja, osuđivanja određene pojave u društvu.

Tabela 9: *Frazemi zasnovani na ironiji*

neće grom u koprive	ptica selica
mlad kao rosa u podne	mamin sin
bistar kao boza	tatin sin
bistriti politiku	na lijepe oči
razumjeti se u što kao magare u kantar	pouzdan kao vrbov klin
napredovati kao rak	prospati pamet (mudrost)
brz kao puž	čekati božiji blagoslov
slagati se kao pas i mačka	čekati da što padne s neba
voljeti se kao pas i mačka	neće kome pasti kruna s glave
bacati so u more	kititi se tuđim perjem
slagati se kao rogovi u vreći	da nema nosa, travu bi pasao
neće mačka miša (ribu, slaninu)	soko iz vranina gnijezda
plivati kao sjekira	podviti rep
otkriti Ameriku	nije svaki dan Badnji dan
otkriti toplu vodu	topli brat
češljati karte	ne biti u prvoy mladosti

Tabela 10: *Broj registrovanih frazema nastalih semantičkom transpozicijom putem tropa*

Metaforični frazemi	Metonimijski frazemi	Frazemi zasnovani na sinegdohi	Frazemi zasnovani na perifrazi	Frazemi zasnovani na hiperboli	Eufemistički frazemi	Frazemi zasnovani na ironiji
82	68	32	36	28	32	32

Slika 1: Procentualni prikaz brojnosti frazema nastalih semantičkom transpozicijom putem tropa

1.1.2 Semantička transpozicija putem semantičkih figura u užem smislu

1.1.2.1 Semantička transpozicija putem antiteze

Antiteza je semantička figura koja predstavlja posebnu vrstu poređenja zasnovanog na suprotnosti (Solar 2005: 84). Riječ je o figuri u kojoj se poređenje, dakle, ne vrši po sličnosti, već po suprotnosti, te se kontrastom postiže izrazita konkretizacija slike, odnosno snažna ekspresija.

Podrazumijevajući navođenje suprotnih pojava radi postizanja kontrasta, te se i najčešće stvarajući na temelju antonima, i antiteza se odlikuje pojavljivanjem u frazemima, dakle, predstavlja motivaciju frazemskega značenja. Frazemi čija se semantička frazeologizacija zasniva na antitezi, odlikuju se konstituentima suprotnog značenja sa zadovoljavajućim asocijativno-konotativnim potencijalom koji može da motiviše frazemskega značenje, odnosno odlikuju se konstituentima suprotnog značenja koji paralelno sa drugim semantičkim figurama, stvaraju izrazitu ekspresiju.

U crnogorskom jeziku je uočen mali broj frazema zasnovanih na antitezi.

Tabela 11: Frazemi zasnovani na antitezi

crno na bijelo	daleko kao od neba do zemlje
ni crne, ni bijele	razlikovati se kao nebo i zemlja
preklapati i crno i bijelo	vezati i driješiti
od crnog napraviti bijelo	ni veži ni driješi
proglasiti crno za bijelo	ni vruće ni hladno
zimi i ljeti	ni smrdi ni miriše
ni živ ni mrtav	veliko i malo
sve moguće i nemoguće	staro i mlado
biti ili ne biti	dan i noć

1.1.2.2 Semantička transpozicija putem oksimorona

Oksimoron je semantička figura koja predstavlja posebnu vrstu antiteze, odnosno paradoksa u okviru kojeg se, spajanjem protivrječnih pojmova, obrazuje novi pojam (Solar 2005: 87).

Odnoseći se na konstrukciju sačinjenu od semantički nespojivih, protivrječnih pojmova, oksimoron, takođe, predstavlja put za odvijanje procesa semantičke frazeologizacije. Frazeološke jedinice koje su nastale posredstvom ove semantičke figure su malobrojne u crnogorskom jeziku, a budući da je semantički odnos sastavnica zasnovan na suprotnosti, obilježeni su snažnom ekspresijom.

Tabela 12: Frazemi zasnovani na oksimoronu

živi mrtvac	živo groblje
živi leš	živ umrijeti

1.1.2.3 Semantička transpozicija putem poređenja

Poređenje je semantička figura koja upućuje na osobite karakteristike stvari, osoba ili pojava, ukazujući na sličnosti i razlike »koje često izmiču neposrednom iskustvu« (Solar 2005: 84). Polazeći od tri člana od kojih se sastoji (pojam koji se poredi, zajednička osobina pojmova koji se porede i sami pojam sa kojim se poredi prvi pojam), kao najvažniji član poređenja ističe se srednji, tj. zajednička osobina, jer upravo od tog člana zavisi da li se pojmovi uopšte mogu porediti.

Označavajući semantičku figuru koja podrazumijeva približavanje jednog pojma drugom na osnovu neke semantičke veličine, odnosno na osnovu neke zajedničke realne osobine, poređenje predstavlja temelj velikom broju frazema u crnogorskom jeziku. Riječ je o frazemima u kojima se jedan pojam kvalifikuje dovođenjem u vezu s onim pojmom koji je poznat, i to na osnovu neke njegove opštepoznate i veoma izražene osobine. Poredbeni frazemi predstavljaju izuzetno brojnu frazemsku skupinu u crnogorskom jeziku, posjeduju izraženu ekspresivnost, konotativnost i slikovitost, veoma su upečatljivi i često se javljaju paralelno s tropima.

Tabela 13. Frazemi zasnovani na poređenju

lijep kao san (slika)	ići (hodati) kao po jajima
čist kao sunce (suza)	čekati kao ozebao sunce
gluv kao top	gledati kao tele u šarena vrata
mlad kao rosa	smijati se kao lud na brašno
blijed kao zid	vući se kao prebijena mačka

gladan kao pas (vuk)	skitati se kao gluva kučka
pijan kao majka (zemlja, bačva)	voljeti (čuvati, paziti) <i>koga/što</i> kao oči u glavi
dobar kao anđeo	provesti se (proći) kao Janko na Kosovu
glup kao noć	ići kao ćorava mačka
jak kao grom	ići kao muva bez glave
umoran kao pas	pušiti kao Turčin
zdrav kao drijen	živjeti kao bubreg u loju
vjeran kao pas	ubiti <i>koga</i> kao psa
uspravan (ravan) kao svijeća	spavati (zaspati) kao zaklan
težak kao olovo	spavati (zaspati) kao top
pun kao oko	ćutati kao zaliven
ljut kao ris	izgledati kao prebijena mačka
prosto kao pasulj	sjećati se kao danas
jasno kao dan	plakati kao <malo> dijete
kao ispod čekića	stajati (držati se) kao drvena Marija
kao u snu	doći kao naručen
kao vrbov klin	govoriti kao navijen
kao od majke rođen	potrčati kao ovce na solilo
kao grom iz vedra neba	proći kao pored turskog groblja
kao <hladnom> vodom poliven	raditi što kao čovjek
kao da je iz groba ustao	držati se <i>koga/čega</i> kao pijan plota
kao da je s Marsa pao	ličiti kao jaje jajetu
kao da je u zemlju propao	drhtati kao prut
kao da tri dana nije jeo	proći (provesti se) kao bos po trnju
kao rukom odneseno	odgovoriti kao iz puške
biti kao grom	živjeti kao car
biti kao preporođen	ići (prodavati se) kao alva
biti kao zapeta puška	skočiti kao oparen
biti <i>s kim</i> kao prst i nokat	ostati kao prikovan
biti (sjedjeti) kao na iglama	imati <i>čega</i> kao blata
stajati kao skamenjen	obilaziti kao mačka oko vruće kaše
zbijeni kao sardine	prebiti <i>koga</i> kao mačku

Tabela 14: Broj registrovanih frazema nastalih semantičkom transpozicijom putem semantičkih figura u užem smislu

Frazemi zasnovani na antitezi	Frazemi zasnovani na oksimoronu	Frazemi zasnovani na poređenju
18	4	74

Slika 2: Procentualni prikaz brojnosti frazema nastalih semantičkom transpozicijom putem semantičkih figura u užem smislu

2 Zaključak

Sagledavajući unutrašnji pristup semantičkom aspektu proučavanja frazema, došli smo do zaključka da se frazemi koji su nastali semantičkom frazeologizacijom putem semantičkih figura odlikuju izrazitom ekspresivnošću i brojnošću u crnogorskom jeziku, a da se kao najekspresivniji ističu oni zasnovani na perifrazi. Među frazemima nastalim semantičkom frazeologizacijom putem tropa, konstatovan je najveći broj metaforičnih, te i činjenica da su takvi frazemi najčešće vezani za čovjekovu prirodnu sredinu, za pojave iz svakodnevnog života, za čovjekove svakodnevne aktivnosti, za njegov profesionalni život. Metaforizacija se ističe kao osnovni put posredstvom kojeg nastaju frazeološke jedinice. Nakon metaforičnih se, po brojnosti, izdvajaju metonimijski frazemi, a u okviru njih oni sa nefrazemskom sintagmom koja opisuje gest. Frazemi zasnovani na perifrazi, sinegdohi, eufemizmu i ironiji se u procesima frazeologizacije obično kombinuju s nekim drugim stilskim sredstvom, tj. sa drugim tropima ili semantičkim figurama u užem smislu i obilježeni su velikim brojem primjera u crnogorskom jeziku. Frazemi nastali putem hiperbole su zastupljeni u nešto manjem broju. Kada je riječ o frazemima koji su nastali semantičkom transpozicijom putem semantičkih figura u užem smislu, kao najbrojniji su uočeni poredbeni frazemi, pri čemu je konstatovana i njihova izražena ekspresivnost, konotativnost i slikovitost. Znatno manjim brojem primjera obilježeni su frazemi zasnovani na antitezi, dok je broj onih utemeljenih na oksimoronu izuzetno mali.

LITERATURA

Milorad DEŠIĆ, 1987: *Eufemizmi*. Novi Sad: Matica srpska. (Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XXX/1). 161–168.

- Rajna DRAGIĆEVIĆ, 2007: *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Marina KATNIĆ BAKARŠIĆ, 1999: *Lingvistička stilistika*. Elektronsko izdanje.
- –, 2001: *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga, IPP »Ljiljan«.
- Miloš KOVAČEVIĆ, 1991: *Gramatika i stilistika stilskih figura*. Sarajevo: Književna zajednica Drugari.
- Erika KRŽIŠNIK, 2006: Izraba semantične potence frazemov. *Slavistična revija* 54, 259–279.
- –, 1990: Teoretično zanimiva knjiga iz frazeologije. *Slavistična revija* 38/1, 57–64.
- Karin MARC BRATINA, 2004: Pomen frazemov z vidika medkulturne sporazumevalne zmožnosti. *Jezik i slovnstvo* 49/6, 33–49.
- Josip MATEŠIĆ, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dragana MRŠEVIĆ RADOVIĆ, 1987: *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Vladislava PETROVIĆ, 1989: *Novinska frazeologija*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Milivoj SOLAR, 2005: *Teorija književosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Amina ŠILJAK JASENKOVIĆ, 2003: *Nad turskim i bosanskim frazikonom*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Danko ŠIPKA, 1998: *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Nada VAJS, 2000: Metonimija i sinegdoha. *Filologija* 35, 129–139.
- Dragiša ŽIVKOVIĆ, 1992: *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

NASTANEK FRAZEMOV NA PODLAGI SEMANTIČNIH FIGUR

V delu so predstavljeni frazemi črnogorskega jezika glede na semantične procese njihovega nastanka. Prispevek obravnava frazeme, katerih osnovna oblika je nefrazemska sintagma, ki je prenesena v frazemsko s pomočjo semantičnih figur. Z analizo frazemov v ožjem pomenu smo poskušali prispevati k osvetlitvi semantičnih značilnosti frazemov oziroma vloge sematičnih figur v procesu frazeologizacije.

Pri obravnavi notranjih semantičnih značilnosti frazemov smo prišli do zaključka, da so v črnogorskem jeziku frazemi, nastali s pomenskim prenosom na podlagi semantičnih figur, številni in ekspresivni, še zlasti tisti, ki temeljijo na perifrazi. Med frazemi, nastalimi v procesu semantične frazeologizacije s tropi, pa je ugotovljeno, da prevladujejo metaforični, ki so najpogosteje povezani s človekovim naravnim okoljem, s pojavi iz vsakdanjega življenja, s človekovimi vsakdanjimi dejavnostmi in profesionalnim življenjem. Metaforizacija se je izkazala za osnovni način, preko katerega nastajajo frazeološke enote. Po številčnosti se za metaforičnimi frazemi pojavljajo metonimijski

frazemi, med njimi tisti z nefrazeološko sintagmo, ki opisuje gesto. Frazeološke enote, zasnovane na perifrazi, sinekdohi, evfemizmu in ironiji, se v procesih frazeologizacije navadno kombinirajo z drugimi tropi ali semantičnimi figurami v ožjem smislu in so v črnogorskem jeziku zastopane z veliko primeri. Frazeološke enote, nastale s sinekdoho in hiperbolo, so nekoliko manj zastopane. Za najštevilnejše frazeološke enote, nastale v procesu pomenskega prenosa s figurami v ožjem smislu, veljajo primerjalne frazeološke enote. Zanje sta ugotovljeni velika ekspresivnost in slikovitost. V znatno nižjem številu se pojavljajo frazemi, zasnovani na antitezi, medtem ko je število tistih, zasnovanih na oksimoronu, izjemno nizko.
